

orașul Nymphaeum din Crimeea. Pentru Massalia, Villard pune în legătură apariția producției locale cu o anumită scădere a importurilor din Grecia asiatică. Presupunerea sa este greu de verificat, atît pentru ceramica ioniană cît și pentru grupele locale. De altfel în « Inventarul » său, categoria ioniană este destul de neprecis datată (ceea ce este în acord deplin cu stadiul prezent al studiilor privind cronologia și tipologia acestei categorii) pentru ca pe baza ei să se poată urmări în amănunte curba importurilor ioniene la Massalia.

Partea a doua a cărții, intitulată « L'activité de Marseille aux époques archaïques et classique » este un excelent corolar la lucrarea lui G. Vallet, prezentată în prima parte a dării noastre de seamă. După un mic capitol, dedicat cronologiei întemeierii (cître 600 i.e.n. după Eusebiu și izvoarele arheologice), Villard expune istoria politică și economică a Massaliei pînă în epoca elenistică. Ultimul capitol este dedicat teritoriului Massaliei și relațiilor orașului cu Gallia. Istoricii coloniei foceene dispun de unele texte istorice deosebit de prețioase pentru studiul acestei probleme. Ne referim în primul rînd la tabloul instructiv al elenizării sudului Galliei, așa cum ne este înfățișat de compilatorul lui Trogus Pompeius, Iustin. Cercetările arheologice întinse și prospecțiunile au reușit să identifice așezări greco-indigene în secolul VI i.e.n. Prin cartarea lor s-a reușit delimitarea teritoriului aparținînd Massaliei arhaice. Se presupune astfel că el se întindea de jur împrejurul orașului pe o rază de circa 15 km. În secolul III i.e.n., după ce raporturile de forțe din interiorul Galliei se schimbaseră în favoarea celților, colonia foceeană își mărește teritoriul ei în chip considerabil.

În continuare, arheologul francez examinează, pe baza tuturor mărturiilor, rolul Massaliei în elenizarea Galliei. El pune dintru început față în față cele două teze asupra acestei probleme. Prima, aparținînd lui Camille Jullian, consideră Massalia principalul intermediar dintre Grecia și popoarele Galliei; potrivit celei de-a doua teze, formulată prima dată de J. Déchelette, influența greacă

s-a exercitat asupra centrului Europei prin valea Padului și a Tessinului cît și prin regiunile lacurilor elvețiene, rolul de mare intermediar al Massaliei începînd abia din epoca elenistică. Discuția a fost reinviată recent de senzaționalele descoperiri de la Vix-Mont Lassois. Punîndu-și această complexă problemă istorică, Villard procedează la un clasament cronologic riguros al materialelor arhaice de import descoperite în Europa Centrală. La capătul cercetării sale el constată mai multe etape ale relațiilor dintre Massalia și Gallia. Prima, cu o fază preliminară în a doua jumătate a secolului VII i.e.n., aparține în întregime secolului VI i.e.n.: Massalia este principala poartă de pătrundere a mării grecești prin culoarul Ronului și al Saônei. În sec. V i.e.n. însă situația se schimbă complet; după 500 i.e.n. comerțul etrusc obține hegemonia și Massalia decade pentru o perioadă destul de lungă, pînă în pragul elenismului. În incheierea capitolului, Villard analizează cu multă amănunțime toate textele antice care amintesc cîte ceva despre drumul cositorului și de rolul Massaliei (considerabil, pe cît se pare), ca ultimă escală a acestui legendar drum.

Petre Alexandrescu

JAN ŻAK, *Najstarsze ostrogi Zachodniosłowiańskie. Wczesnośredniowieczne ostrogi o zaczętach naczyniowato zagiętych do wnętrza* (= Cei mai vechi pînteni la slavii apuseni. Pînteni din epoca medievală timpurie cu capetele brațelor îndoite înăuntru), Warszawa-Wrocław, 1959, 170 p., 34 + IX pl. în text și 5 planșe explicative în afară de text Apărută în seria *Biblioteka Archeologiczna* sub redacția lui Witold Hensel, Tom. 12.

În introducerea lucrării, autorul arată că problema originii, clasificării și datării pîntenilor cu capetele brațelor îndoite înăuntru (*Hackenspioren*) a reținut atenția a

numeroși cercetători germani, polonezi și cehoslovaci. Pentru originea slavă a acestor pintoni s-au pronunțat Z. A. Rajewski (1938) și J. Kozrzerowski (1946); E. Petersen (1929) și H. Preidel (1940) îi consideră provenind din regiunea Rinului. Contrar părerilor formulate de E. Petersen și H. Preidel, învățatul J. Eisner (1948) și mai recent Witold Hensel au arătat că acest tip de pintoni au fost făuriți și în regiunile slave sub influența unor importuri din regiunea Rinului.

Atât în ceea ce privește problema provenienței cât și a clasificării acestor pintoni se simțea însă nevoia unor noi precizii, fapt care a determinat scrierea lucrării cu caracter monografic pe care o prezentăm. Autorul a adunat și studiat toți pintonii cu capetele brațelor îndoite înăuntru, din zona cuprinsă între Rin, Dunărea Mijlocie, Vistula, Bugul Apusean și Neman pînă la țărmul Mării Baltice și a Mării Nordului. În total, pînă în 1958, au fost descoperiți 57 de pintoni care provin din 37 de localități, la care se mai adaugă încă 11, descoperiți în timpul redactării lucrării. Dintre aceștia, 37 bucăți s-au găsit în R. P. Polonă, 13 în R. F. și R. D. Germană, zece în R. S. Cehoslovacă, cinci în U.R.S.S., unu în Suedia, unu în Austria și unu în R. P. Romînă (la Oradea).

Din punct de vedere tehnic autorul distinge trei grupe, și anume:

1) pintoni turnați din argint sau din bronz;

2) pintonii de fier lucrați prin ciocănire sau pintoni compuși din două părți avînd brațele de bronz, executate prin turnare, și spinul de fier lucrat prin ciocănire și prins apoi de brațe prin nituri;

3) pintoni de fier lucrați dintr-o singură bară.

După ce a discutat problema tehnicii de lucru, autorul caută să explice rolul pe care îl aveau acești pintoni în ceea ce privește legătura dintre cal și călăreț. Studiind cu atenție toate complexele din care provin, autorul face observația că în toate cazurile întîlnite pînă acum, pintoni de acest tip s-au găsit numai la piciorul stîng.

Pintonii din grupa 1, care de altfel se întîlnesc destul de rar, autorul îi datează între anii 400—650. Pintonii din grupa a 2-a îi încadrează între anii 550—650, cu excepția pintonului de la Kölmichen (pl. VIII/5) care trebuie datat în sec. IX. După părerea autorului pintonii de fier executați prin ciocănire dintr-o singură bară apar în a doua jumătate a sec. VI, în regiunea dintre Oder și Warta și mai ales în provincia, Polonia veche « (Polonia Maior), unde persistă pînă pe la mijlocul sec. X. În afara regiunilor locuite de slavi astfel de pintoni nu au apărut decît foarte rar, și anume: într-o localitate necunoscută din Germania (pl. VI/4), la Fröslunda în Suedia (pl. IV/1) și Wiskiauty, Sambia (pl. IX/3).

În ceea ce privește originea diferitelor tipuri de pintoni, autorul a ajuns la următoarele concluzii:

1. Pintonul de argint de la Stendal (fig. 10, p. 37), din sec. V, provine din Thuringia (regiunea Merseburg).

2. Pintonii turnați din bronz sînt de origine francă și răspîndiți apoi în regiunea Rinului Mojlociu cu excepția pintonilor de la Prusinowska Wólka (pl. III/3).

3. Pintonii care au brațele de bronz turnate, iar spinul de fier, sînt de origine alamanică de pe Rinul superior.

4. Pintonii alcătuiți din două părți, a căror brațe sînt turnate din bronz și spinul lucrat din fier, sînt de proveniență germanică și anume: exemplarele cu spinul lung în formă de butoi provin din Thuringia, iar restul din părțile rino-france, cu excepția pintonilor de la Mniszki (fig. III/6). Pintonul de la Kölmichen din sec. IX (VIII/5) este de origine slavă și aparține modelelor pe care slavii le-au preluat de la thuringi.

5. Pintonii din fier ciocăniți dintr-o singură bară sînt de origine slavă și erau folosiți în principal de slavi.

Pintonii franci descoperiți în teritoriile slave au fost aduși în general pe cale comercială.

În ultimul capitol autorul ajunge la concluzia că pintonii cu brațele îndoite înăuntru au fost făuriți pentru prima dată

in sec. V în Thuringia, probabil în regiunea Merseburg. În preajma anului 500 acest tip de pinteri a trecut și în regiunea Rinului mijlociu, unde ei au fost făuriți în continuare pînă pe la jumătatea sec. VII și au fost întrebuințați aproximativ pînă în preajma anului 700. Încă din prima jumătate a sec. VI prin bazinul Dunării, pe vechiul drum al chihlimbarului, au fost transportați de negustorii franci pînă în regiunea Mării Baltice și schimbați acolo pe chihlimbar și robi. Cu timpul pinterii de import au fost imitați și de populația locală din regiunea respectivă. Astfel au luat naștere pinterii de fier, ciocăniți dintr-o singură bară, care la început au fost făuriți în provincia « Polonia Mare » (*Polonia Maior*), de unde prin valea riului Warta s-au răspîndit și în regiunile învecinate. Pe teritoriul dintre Oder și Warta făurirea acestui tip de pinteri persistă chiar pînă în anul 950.

În continuare autorul arată că pe cînd în Moravia s-a dezvoltat un centru local de făurire a pinterilor, în regiunile avaroslave nu dispunem pînă acum de nici o dovadă în acest sens.

În Polonia abia pe la mijlocul sec. X pinterii cu brațele indoite înăuntru au fost schimbați cu pinterii fixați prin nituri care erau mai bine executați din punct de vedere tehnic și mai potriviți pentru cavaleria grea.

Lucrarea este însoțită de numeroase figuri în text, de hărți de răspîndire a diferitelor tipuri, tablele sinoptice, analize metalografice și roentgenograme, tablele de clasificare etc.

Ținem să relevăm în chip deosebit concluziile istorice la care a ajuns autorul în urma studiului atent al pinterilor, arătînd că perfecționarea lor trebuie pusă în strînsă legătură cu apariția cavaleriei grele legată nemijlocit de procesul de feudalizare a societății.

O altă concluzie importantă la care ajunge autorul este aceea că pinterii pe teritoriul Poloniei erau purtați numai de cei mai înstăriți.

Astfel, pe baza pinterilor se poate urmări că procesul de feudalizare se petrece mult

mai repede în regiunea Rinului, mai lent în Turingia și, încă și mai lent în teritoriile dintre Odra și Vistula. Stratificarea socială, care s-a produs la franci în sec. VI și la almanii în sec. VII, la poloni are loc abia în sec. IX—X.

Concluziile la care a ajuns autorul sînt deosebit de importante și pentru teritoriul țării noastre. După cum s-a văzut mai sus, un pinter de bronz turnat a fost găsit și la Oradea, datat de autor în prima jumătate a sec. VI și considerat ca un import franc. Deși condițiile lui de găsimă nu sînt clare, (pinterul fiind cumpărat de la un comerciant), totuși avînd în vedere datarea putem afirma că el provine foarte probabil dintr-un complex (mormînt?) de caracter gepidic, aparținînd poate aceluiași complex ca și paftaua și fibula « digitată » cu trei butoni¹. Admițînd concluzia autorului, care ni se pare întemeiată, că pinterul este un import franc, în acest caz trebuie să presupunem legături comerciale între franci și comunitățile din vestul țării noastre aflate în acest timp sub stăpînirea gepizilor.

Concluzia autorului că în regiunile avaroslave nu există o producție locală de pinteri este confirmată și de datele de la noi. În nici un mormînt avar din cele descoperite în Transilvania nu sînt pinteri, ceea ce denotă că aceste populații nomade sau seminomade aveau numai cavalerie ușoară.

Lipsa totală a pinterilor din complexe aparținînd epocii primului stat bulgar (în cadrul căruia în sec. IX—X fusese inclus și o bună parte din teritoriul țării noastre) dovedește de asemenea existența, în cadrul acestui stat, numai a cavaleriei ușoare.

În sfîrșit, o pereche de pinteri de tip carolingian cu capetele brațelor prinse cu nituri, descoperiți la Tărtăria², pot fi puși în legătură cu producția atelierelor morave.

¹ J. Hampel, *A régibb középkor (IV—X század) emlékei Magyarhonban*, I, Budapest, 1894, p. 44 și pl. XLI/1—2.

² K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, București, 1958, p. 115, fig. 33.

De asemenea este de semnalat faptul că în Moravia pintenii cu capetele brațelor îndoite înăuntru, încă în epoca statului morav (câtre sfârșitul sec. IX), au fost înlocuiți cu pinteni având brațele prinse cu nituri, ceea ce dovedește că în Moravia procesul de feudalizare s-a produs mai repede decât în Polonia. Având în vedere pintenii de la Tărtăria putem presupune că procesul de feudalizare de pe teritoriul țării noastre la sfârșitul sec. IX și începutul sec. X, cel puțin în Transilvania, se afla pe aceeași treaptă de dezvoltare cu teritoriul vecin al Moraviei Mari.

Maria Comșa

STANCIO STANCEV-ȘTEFAN IVANOV,
Некрополът до Нови Пазар (Necropola de la Novi Pazar), Sofia, 1958—229 p. și 31 pl.

În partea de nord-est a R. P. Bulgaria, în imediata apropiere a orașului Novi Pazar se găsește o necropolă din epoca feudală timpurie cercetată din anii 1948—1949 de către Stamen Mihailov și Stancio Stancev.

Mormintele și inventarul lor, interesante prin ele însele, dar și prin problemele pe care le ridică, au constituit obiectul unui prim studiu publicat de Stamen Mihailov în *Izvestia*, nr. XX, p. 293—347. Datarea și atribuirea etnică făcute de Stamen Mihailov n-au fost însușite însă de majoritatea cercetătorilor din R. P. Bulgaria și din celelalte țări. Ca atare, republicarea descoperirilor de la Novi Pazar, făcută de data aceasta de către Stancio Stancev¹ într-o nouă interpretare, este de natură să completeze un gol din prea puțin cunoscuta epocă a sec. VII—IX a istoriei regiunilor de la sud de Dunăre.

În necropola de la Novi Pazar au fost dezvelite 41 morminte de inhumație, dintre care unul cu două schelete, precum și două morminte de incinerare. Totalitatea lor

face obiectul unui studiu exhaustiv cu caracter monografic împărțit în cinci capitole: I, considerații preliminare și prezentarea fiecărui mormint; II, ritul funerar; III, ceramica; IV, obiecte de metal, os și sticlă; V, concluzii.

Adâncimea gropilor mormintelor de incinerare este de 0,20 m și, respectiv, 0,45 m, iar a aceloră de inhumație începe de la 0,70 m și ajunge pînă la 1,80 m. În afară de șapte schelete găsite într-o poziție mai mult sau mai puțin chircită, toate celelalte zăceau pe spate în poziție întinsă, având uneori fața întoarsă spre est. Scheletele chircite zăceau la adâncime mai mică. Orientarea, în general, era NNE—SSV, semnalându-se în câteva cazuri și unele ușoare abateri de la această direcție. Gropile aveau dimensiunile scheletelor, în afară de cele ale mormintelor care conțineau inventar. Acesta se compunea din vase sau fragmente de vase, diferite unelte sau obiecte de podoabă, precum și din oase de animale mari și mici depuse ca ofrandă.

Autorul subliniază că este greu să se facă o deosebire a sexelor după inventarul găsit, dat fiind că, în general, același inventar apare la o serie întreagă de morminte. Aceleași obiecte (cuțitașe de fier, tuburi de os pentru păstrat ace, verigi de cordoane etc.) și aceleași vase apar atât în mormintele de femei cit și în cele de bărbați. Mărgelile s-au găsit într-un singur mormint. După inventar, numai două morminte au putut fi definite. Unul (nr. 27) conținea armele unui călăreț, iar altul (nr. 33) conținea un vîrf de săgeată și parte din minerul unui arc. Deci, ambele morminte trebuie să fi aparținut unor bărbați.

O definiție a sexelor sau a vîrstelor nu poate fi făcută nici pe baza oaselor de animale depuse ca ofrandă; și în mormintele de bărbați sau de femei, ca și în cele de copii s-au găsit aceleași oase de animale provenite de la: oi, miei, porci, rațe și, în special, găini.

Din cele 43 de morminte, 24 conțineau oase de animale. Cele mai multe oase provin de la animale tinere și, în special miei sau pui. Prezența oaselor îl obligă pe autor să

¹ Ștefan Ivanov semnează ultima parte în care este expusă analiza materialului osteologic.